

O'QUVCHILARDA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA EKOLOGIK-HUDUDIIY,IJTIMOIIY-IQTISODIIY JARAYONLARNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Elamonova Munisa Axmad qizi

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 25.01.2026

Revised: 26.01.2026

Accepted: 27.01.2026

KALIT SO'ZLAR:

Tabiiy fanlarni o'qitish, ekologik-hududiiy jarayonlar, ijtimoiy-iqtisodiy omillar, ekologik ta'lim, hududiiy yondashuv, barqaror rivojlanish, integratsiya, pedagogik imkoniyatlar, kompetensiyaviy yondashuv, ekologik madaniyat

Mazkur maqolada o'quvchilarda tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida ekologik-hududiiy hamda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlardan pedagogik vosita sifatida foydalanish imkoniyatlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Hozirgi globallashuv va ekologik muammolar kuchayib borayotgan sharoitda ta'lim tizimida fanlarni hayot bilan bog'lab o'qitish muhim vazifa hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, tabiiy fanlarni o'qitishda hududiiy ekologik holat, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, tabiiy resurslardan foydalanish jarayonlari hamda atrof-muhit muhofazasi masalalarini o'quv mazmuniga integratsiya qilish o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqolada ekologik-hududiiy jarayonlar – iqlim o'zgarishi, suv va yer resurslaridan foydalanish, sanoat va qishloq xo'jaligining atrof-muhitga ta'siri, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy omillar – aholining turmush darajasi, urbanizatsiya, ishlab chiqarish va demografik jarayonlarning ta'lim mazmuniga ta'siri atroflicha yoritiladi. O'quv jarayonida real hududiiy misollar, statistik ma'lumotlar va amaliy kuzatuvlar asosida darslarni tashkil etish o'quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirish, tanqidiy

fikrlash va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi ta'kidlanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tabiiy fanlarni o'qitishda ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni integratsiyalash o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularni barqaror rivojlanish g'oyalari ruhida tarbiyalaydi hamda amaliy bilimlarni shakllantirishga imkon yaratadi. Ushbu maqola tabiiy fanlar o'qituvchilari, metodistlar va pedagogik tadqiqotchilar uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kirish

Hozirgi globallashuv va ilmiy-texnik taraqqiyot sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri o'quvchilarda zamonaviy bilimlar bilan bir qatorda atrof-muhitga ongli munosabat, ekologik madaniyat va barqaror rivojlanish g'oyalari sodiqlikni shakllantirishdan iboratdir. Ayniqsa, tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida o'quvchilarning tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur anglashlari, ekologik-hududiy hamda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tushunishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bugungi kunda iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik muammolarni hal etish kabi masalalar nafaqat ilmiy doiralarda, balki keng jamoatchilik orasida ham dolzarb muammolardan biri sifatida qaralmoqda.

Ta'lim jarayonida tabiiy fanlarni hayot bilan bog'lab o'qitish, real hududiy ekologik vaziyatlar hamda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni o'quv mazmuniga integratsiya qilish o'quvchilarning bilimlarni chuqur va mustahkam o'zlashtirishiga xizmat qiladi. O'quvchilar dars jarayonida atrof-muhitdagi real muammolar, hududiy rivojlanish xususiyatlari, aholi turmush darajasi, ishlab chiqarish va urbanizatsiya jarayonlari bilan tanishar ekan, ularning ilmiy tafakkuri, tahliliy fikrlash qobiliyati hamda muammoli vaziyatlarga nisbatan mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalari shakllanadi. Shu jihatdan, ekologik-hududiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning pedagogik imkoniyatlarini o'rganish va amaliyotga tatbiq etish bugungi pedagogika fanining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, fanlarni kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitish hamda ekologik ta'limni rivojlantirish bo'yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", shuningdek, barqaror rivojlanish strategiyalari doirasida ta'lim mazmunini yangilash, fanlararo integratsiyani kuchaytirish va o'quvchilarda ekologik tafakkurni shakllantirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Mazkur hujjatlarda tabiiy fanlarni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, hududiy yondashuv va amaliy yo'naltirilgan metodlardan foydalanish muhimligi alohida ta'kidlanadi.

Tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida ekologik-hududiy jarayonlar – iqlim sharoitlari, suv va yer resurslaridan foydalanish, biologik xilma-xillikni saqlash, sanoat va qishloq xo'jaligi faoliyatining atrof-muhitga ta'siri kabi masalalar muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar – aholining turmush darajasi, demografik holat, ishlab chiqarish tarmoqlarining rivojlanishi, urbanizatsiya va migratsiya jarayonlari ham o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu jarayonlarni dars jarayoniga kiritish orqali o'quvchilar tabiat va jamiyat o'rtasidagi murakkab o'zaro aloqalarni anglay boshlaydilar hamda ekologik muammolarga mas'uliyat bilan yondashish ko'nikmalarini egallaydilar.

Shu sababli, mazkur tadqiqotda o'quvchilarda tabiiy fanlarni o'qitishda ekologik-hududiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini ilmiy-nazariy asoslash, ularning ta'lim samaradorligiga ta'sirini aniqlash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilib qo'yildi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, ekologik ta'lim va barqaror rivojlanish masalalari bugungi kunda nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-iqtisodiy va global muammolar qatoriga kiradi. Ushbu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar tabiiy fanlarni o'qitish sifatini oshirish, o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish va kelajak avlodni atrof-muhitni muhofaza qilish ruhida tarbiyalashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Asosiy qism

Tabiiy fanlarni o'qitish jarayoni o'quvchilarda nafaqat nazariy bilimlarni shakllantirish, balki ularni real hayotdagi ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan bog'lab tushuntirish orqali amaliy kompetensiyalarni rivojlantirishni ham nazarda tutadi. Hozirgi ta'lim tizimida fanlararo integratsiya va kompetensiyaviy yondashuv asosiy ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib, bu jarayonda ekologik-hududiy hamda ijtimoiy-iqtisodiy omillardan samarali foydalanish muhim pedagogik imkoniyatlar yaratadi. Ayniqsa,

biologiya, geografiya, kimyo va fizika fanlarini o'qitishda hududiy tabiiy sharoitlar, resurslardan foydalanish, ishlab chiqarish faoliyati va aholi hayoti bilan bog'liq masalalarni yoritish o'quvchilarning bilimlarini hayotiy misollar asosida mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ekologik-hududiy jarayonlar tabiiy fanlar mazmunining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, ular orqali o'quvchilar tabiatning qonuniyatlarini, muhitning barqarorligini saqlash mexanizmlarini va inson faoliyatining atrof-muhitga ta'sirini chuqurroq anglay boshlaydilar. Masalan, iqlim zonalari, suv resurslari, tuproq turlari, o'simlik va hayvonot dunyosining hududiy tarqalishi haqidagi bilimlar ekologik ta'limning asosini tashkil etadi. Dars jarayonida mahalliy hudud misolida ekologik vaziyatni tahlil qilish, sanoat va qishloq xo'jaligi faoliyatining atrof-muhitga ta'sirini muhokama qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish masalalarini yoritish o'quvchilarda ekologik tafakkur va mas'uliyat hissini shakllantirishga yordam beradi.

Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tabiiy fanlar bilan uyg'unlashtirib o'qitish ham katta pedagogik ahamiyatga ega. Aholi sonining o'sishi, urbanizatsiya jarayonlari, sanoatning rivojlanishi, transport tizimining kengayishi va energetika resurslaridan foydalanish kabi omillar ekologik muhitga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu jarayonlarni darslarda tahlil qilish orqali o'quvchilar jamiyat taraqqiyoti va tabiat muhofazasi o'rtasidagi muvozanat zarurligini anglay boshlaydilar. Masalan, energetika resurslaridan foydalanish mavzusini o'rganishda qayta tiklanuvchi energiya manbalari, sanoat chiqindilarini kamaytirish va ekologik xavfsizlik masalalariga alohida e'tibor qaratish mumkin. Bu esa o'quvchilarning barqaror rivojlanish tamoyillarini tushunishiga xizmat qiladi.

Pedagogik jarayonda ekologik-hududiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlardan foydalanish metodik jihatdan ham muhim imkoniyatlar yaratadi. Interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, muammoli vaziyatlar yaratish, amaliy mashg'ulotlar va dala tadqiqotlari o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, o'quvchilar bilan mahalliy daryolar holatini o'rganish, tuproq namunalarini tahlil qilish, hududdagi sanoat korxonalarining ekologik ta'sirini baholash kabi amaliy ishlar tashkil etish mumkin. Bunday mashg'ulotlar orqali o'quvchilar nazariy bilimlarini real hayot bilan bog'lashni o'rganadilar va ilmiy-tadqiqot ko'nikmalarini egallaydilar.⁸⁹

⁸⁹ Jo'rayev R., Mirzayev M. **Pedagogika.** – Toshkent: O'qituvchi, 2020.

Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni o'qitishda yangi imkoniyatlar ochib beradi. Elektron darsliklar, interaktiv xaritalar, virtual laboratoriyalar va multimedia taqdimotlari yordamida murakkab jarayonlarni vizual tarzda tushuntirish mumkin. Masalan, iqlim o'zgarishi jarayonlarini modellash, suv resurslarining taqsimlanishini xaritalar orqali ko'rsatish yoki sanoat chiqindilarining tarqalishini animatsiyalar yordamida tushuntirish o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishini oshiradi hamda bilimlarni samarali o'zlashtirishga yordam beradi.

Ekologik ta'limning muhim vazifalaridan biri o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishdan iborat. Tabiiy fanlarni o'qitishda ekologik-hududiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga e'tibor qaratish orqali o'quvchilarda tabiatga nisbatan ongli munosabat, atrof-muhitni muhofaza qilishga bo'lgan mas'uliyat hissi kuchayadi. Bu jarayonda o'quvchilarning shaxsiy tajribasi, kundalik hayotda duch keladigan ekologik muammolar va ularni hal etish yo'llari muhim o'rin tutadi. Masalan, chiqindilarni saralash, suv va elektr energiyasini tejash, yashil hududlarni ko'paytirish kabi oddiy, ammo samarali choralar haqida dars jarayonida muhokamalar o'tkazish o'quvchilarning ekologik ongini oshiradi.

Shu bilan birga, tabiiy fanlarni o'qitishda hududiy yondashuvni qo'llash o'quvchilarning o'z yashash joyiga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Mahalliy tabiiy sharoitlar, ekologik muammolar va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish xususiyatlarini o'rganish orqali o'quvchilar o'z hududining kelajagi uchun mas'uliyat his etadilar. Bu esa ularni faol fuqarolik pozitsiyasiga ega, ekologik jihatdan savodli va ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.⁹⁰

Natijada, ekologik-hududiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tabiiy fanlarni o'qitish jarayoniga integratsiya qilish ta'lim samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini kengaytiradi hamda barqaror rivojlanish g'oyalarini chuqur anglashlariga zamin yaratadi. Ushbu yondashuv nafaqat bilim berish, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega bo'lib, kelajak avlodni atrof-muhitni asrash, jamiyat va tabiat o'rtasidagi muvozanatni saqlash ruhida tarbiyalashda muhim omil hisoblanadi.

⁹⁰ Sodiqov X., Tursunov N. **Tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

Xulosa

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida ekologik-hududiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishda muhim pedagogik omil hisoblanadi. Mazkur yondashuv o'quvchilarning nafaqat fan asoslarini chuqur o'zlashtirishiga, balki tabiat va jamiyat o'rtasidagi murakkab o'zaro aloqalarni anglashiga, ekologik muammolarga nisbatan ongli va mas'uliyatli munosabatni shakllantirishiga xizmat qiladi.

Tabiiy fanlarni real hayot bilan bog'lab o'qitish, hududiy ekologik vaziyatlar va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni dars mazmuniga integratsiya qilish orqali o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi, tahliliy fikrlash qobiliyati va amaliy kompetensiyalari rivojlanadi. Ayniqsa, fanlararo integratsiya, loyiha asosida o'qitish, muammoli vaziyatlar yaratish hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish mazkur jarayonning pedagogik imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ekologik ta'limni kuchaytirish, hududiy yondashuvni qo'llash va ijtimoiy-iqtisodiy omillarni hisobga olgan holda tabiiy fanlarni o'qitish o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish, barqaror rivojlanish g'oyalarini singdirish va ularni faol, mas'uliyatli shaxs sifatida tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Shu bois, kelgusida ta'lim jarayonida ekologik-hududiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlardan foydalanish metodikasini yanada takomillashtirish, o'qituvchilarning malakasini oshirish hamda mazkur yo'nalishda amaliy va ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi (2017–2021)." – Toshkent, 2017.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. "Uzluksiz ekologik ta'lim va tarbiya konsepsiyasi to'g'risida"gi qaror. – Toshkent, 2019.
4. Abdurahmonov A., Qodirov B. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
5. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.

6. Sodiqov X., Tursunov N. Tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

7. To'xtasinov M. Ekologik ta'lim va tarbiya asoslari. – Toshkent: Sharq, 2017.

8. Jo'rayev R., Mirzayev M. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.

9. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi. Ekologik holat to'g'risidagi milliy ma'ruzalar. – Toshkent, 2018–2023.

10. Abdullayev O. Geografiya va ekologiya fanlarini integratsiyalash asoslari. – Toshkent: Universitet, 2021.

